

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2013

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2013

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2013

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Tabakspijp gemaakt t.g.v. het 50-jarig jubileum van Felix Meritis te Amsterdam. Gouda, Pieter Stomman, 1827.
(Foto en collectie Aad Kleijweg, Delft)

Achterzijde omslag: Bord met afbeelding van zittende pijproker, Delfts blauw.
(Foto A.R. de Haan, collectie R.J. de Haan, Hilversum)
Zie tevens afbeelding hieronder.

ISBN: 978-90-801138-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Kleipijpen van de scheepswerf van Topsvoort aan de Oosteinderweg te Aalsmeer Bert van der Lingen	9
Waarom de ontwikkeling van de pijpennijverheid in België zo anders was als die in Nederland Ruud Stam	33
Bijzondere pijpen uit de digitale Gambier catalogus Arthur van Esveld	51
Een Amerikaanse Chesapeake pijp en een Turkse tsjiboek uit een sloot in de Schermer Bert van der Lingen	59
Felix Meritis: inkoop, gebruik en hergebruik van kleipijpen, 1784-1861 Bert van der Lingen	65
Een Duits engeltje in Leiden Ewout Korpershoek	87
Duitse kleipijpen, de St. Louis World Fair 1904 en Amerikaanse stripfiguren Arjan de Haan	93
Een zeemonsterpijp uit de Nieuwkoopse polder Bert van der Lingen	107
De verspreiding van steel- en manchetpijpen in Europa (16e - 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling Ron de Haan	115
Een huis vol pijpen. De boedelinventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda, 1695 Bert van der Lingen	125
Wandtegels versierd met pijprokers: 'Tabackblasers' als wandversiering Wiard Krook	137
English summaries	150

Voorwoord

Voor u ligt het eerste jaarboek van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

Waarom dit jaarboek? Ons is gebleken dat er bij een groeiende groep leden behoefte bestaat om de banden met vakmensen, zoals archeologen, historici en kunsthistorici, aan te halen. Daarvoor is het nodig dat wij beschikken over een representatieve jaarlijkse uitgave die ook voor vakmensen interessant is en waar ook zij bijdragen in kunnen publiceren. Ook is er al langere tijd behoefte om artikelen van een grotere omvang te kunnen publiceren. Veelal werden langere artikelen als een soort feuilleton over meerdere nummers verdeeld. Een voorbeeld is het archiefonderzoek naar de pijpenmakers in Leiden door Hans van der Meulen. Dergelijke belangrijke artikelen komen immers als feuilleton niet tot hun recht.

In dit jaarboek treft u een keur van artikelen aan, die veel verschillende onderwerpen behandelen en vanuit verschillende invalshoeken zijn geschreven. Zo zijn er van Bert van der Lingen, en van Ewout Korpershoek artikelen die interessante nieuwe archeologische vondsten tot onderwerp hebben. Wiard Krook schrijft over pijprokers op tegels van de 17e tot 20e eeuw. Arthur van Esveld belicht een aantal zeldzame pijpen van Gambier. Ron de Haan gaat in op de tweedeling in Europa tussen de steelpijpen die vooral in het westen van Europa werden gemaakt en de manchetpijpen die vooral uit Turkije en het oosten van Europa bekend zijn. Arjan de Haan verbindt Amerikaanse folklore met exportpijpen die massaal in Europa vervaardigd zijn voor de Amerikaanse markt.

Op basis van archiefonderzoek zijn door Bert van der Lingen artikelen geschreven over het enorme verbruik van pijpen bij Felix Meritis en over een boedelinventaris van een Goudse handelaarster in pijpen. En Ruud Stam gaat in op de vraag waarom de ontwikkeling van de Belgische kleipijpenindustrie zo sterk afweek van wat we hier in Nederland kennen.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in dit eerste jaarboek van de Stichting PKN,

Het Bestuur van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

De verspreiding van steel- en manchepijpen in Europa (16e – 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling

Ron de Haan

Aanleiding en gevolg

In de 16e eeuw nam de expansiedrift van Spanje en Portugal ongekende vormen aan. Nadat Spanje zich bevrijd had van de Moslims en ook de Joden had verdreven vormde het, na het huwelijk van Ferdinand II van Aragon en Isabella I van Castilië, in feite een groot Katholiek Rijk.¹ Het koningsechtpaar Ferdinand en Isabella konden hun aandacht verleggen naar andere zaken. Al langere tijd deden de wildste verhalen de ronde over de geslaagde expedities naar landen waar het goud en zilver voor het oprapen lag. En niet te vergeten, het bekeren van inheemse volkeren tot het Katholieke geloof was ook een heilige opdracht voor het koningsechtpaar. De eerste ontdekkingsreizigers en avonturiers meldden zich al snel aan het hof. Columbus, wiens plannen eerder door Portugal waren afgewezen, was één van hen. Hij ontdekte, in opdracht van de Kroon van Castilië, in 1492 het nieuwe land, maar dacht dat hij in Indië was aangekomen. In werkelijkheid landde hij op een eiland in de Bahamas en gaf het de naam San Salvador. Deze ontdekking zou het begin zijn van de Europese verovering en kerstening van geheel Noord en Zuid Amerika. Wat men aantrof was natuurlijk niet alleen rijkdom, de ontdekkingsreizigers waren ook diep onder de indruk van de zeden en gewoonten van de Indianen. Eén van deze zeden en gewoonten heeft onze speciale belangstelling; de indianen rookten tabak en inhaleerden de rook van de opgerolde bladeren door een buis of anderszins met als doel in hogere sferen te komen. De priester op het wand tableau in de Maya-tempel van Palenque in Mexico is een mooi voorbeeld van het rituele gebruik van tabak. (Afb. 1) Het is niet verwonderlijk dat de Europeanen die in contact kwamen met rokende indianen het roken al snel overnamen en de gewoonte mee naar huis namen. Aanvankelijk werd tabak gedurende de eerste

helft van de 16e eeuw in Europa voornamelijk voor medische doeleinden gebruikt maar de gewoonte van het roken als genotsmiddel nam al snel de overhand. Het waren natuurlijk niet alleen de Spanjaarden en de Portugezen die missies uitzonden om hun rijkdommen te vergroten. Ook Engeland, Frankrijk en Holland sloten zich al snel aan bij het “leger” van veroveraars, avonturiers, gelukzoekers en ontdekkingsreizigers.² (In Bijlage 1 is een tabel van de verschillende contacten tussen Europeanen en Indianen in de periode na Columbus gegeven en in Bijlage 2 van de koloniën.)

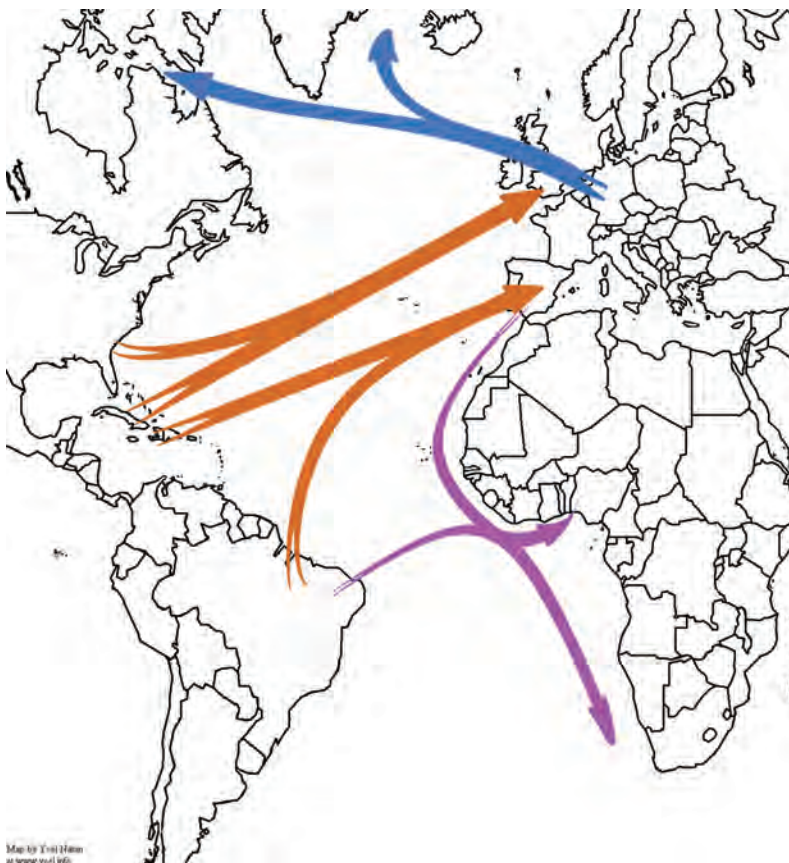

Afb. 1. Rokende Maya priester. Mexico, Palenque, 600 na Chr.

Vragen, nauwelijks antwoorden

We kunnen ons nu afvragen of het mogelijk is een verband te leggen tussen de modellen van de vroegste in Europa geroekte kleipijpen en de pijpen die men aantrof bij de landingsplaatsen en tijdens de trektochten van de veroveraars door Noord en Zuid Amerika. We moeten ons daarbij beseffen dat welke pijpen men bij de indianen aantrof sterk afhankelijk was van waar de schepen voor de kust verschenen of de rivier opvoeren van de te exploreren gebieden. We mogen er vanuit gaan dat bij het eerste contact de veroveraars een moment opname zagen van de verschillende rookgewoonten en de verschillende soorten pijpen waaruit de leden van een stam rookten. Van deze eerste waarnemingen is helaas maar weinig bekend. De scheepslogboeken, verslagen en gravures van Theodore de Brij, Johannes Neander e.a. kunnen ons wel wat verder helpen maar niet voldoende. Veelal werd er per stam niet uit één model pijp gerookt. Immers deze pijpen waren allemaal handgemaakt en werden uit zeer verschillende materialen vervaardigd. Deze konden dus ook zeer verschillend van vorm zijn. Een mooi goed rokend model zal ongetwijfeld wel fre-

quent gemaakt zijn. Maar er is nog een probleem om de herkomst van bepaalde type pijpen te kunnen herleiden en dat is dat er vermoedelijk vermen- ging van typen pijpen plaats zal hebben gevonden als er weer andere Europeanen in het zelfde gebied kwamen die al rookten. Immers dit zou de indianen er toe gebracht kunnen hebben de door de bezoe- kers geroekte pijpen te kopiëren voor eigen ge- bruik. Deze vermenging kan plaats hebben gevon- den vanaf de eerste contacten tot ver in 17e eeuw. Uiteraard hebben we wel de beschikking over een grote groep opgegraven Pré-Columbiaanse pijpen, dus van vóór 1500. Deze pijpen werden vaak als bijgiften in het graf meegegeven en kwamen door opgravingen in beeld. Dit is in ieder geval materiaal waarvan de verspreiding niet door de blanken beïn- vloed is. Ook het materiaal dat aan de oppervlakte wordt gevonden, levert een bijdrage aan onze kennis. Belangrijk voor onze kennis is dat er door de eeuwen heen veel materiaal is verzameld. Dit heeft tot inzicht geleid, in de verspreiding binnen heel Noord en Zuid Amerika van dezelfde en overeenkomstige model- len die mogelijk als voorbeeld gediend kunnen heb- ben voor de ontwikkeling van de Europese pijpen.

Afb. 2. Wereldkaart met de belangrijkste vaarroutes tussen Noord en Zuid Amerika

Ontwikkeling van de pijpmodellen

Als we dan nu de wereldkaart (Afb. 2) en de belangrijkste vaarroutes naar Noord en Zuid Amerika bekijken dan zijn het in de 16e eeuw vooral de Spanjaarden, Portugezen en later de Engelsen en Hollanders die onze belangstelling hebben omdat zij pijpen mee naar Europa genomen kunnen hebben. In Engeland, waar de pijpennijverheid iets eerder begon dan in ons land, werden kleipijpen gemaakt uit wit bakkende klei in een mal, kop en steel als één geheel de z.g. "steelpijp". (Afb. 3) In het Ottomaanse Rijk daarentegen, waartoe in die tijd grote delen van Europa behoorden, ontwikkelde zich de "manchet pijp" (Afb. 4) gemaakt uit klei met veel verschillende aarde tinten en ook in een mal gemaakt, maar met een insteeksteel. Deze twee modellen hebben hun oorsprong in Noord en Zuid Amerika. Dat de zeevaarders uit de verschillende landen een van deze twee modellen als eerste gezien en gekozen hebben, is onwaarschijnlijk. Het zal veel eerder zo zijn dat uit de veelvoud aan modellen deze twee typen bij verschillende zeevaarders het meest in de smaak zijn gevallen en op de terugvaart naar het moederland zijn meegenomen.

Ondanks het feit dat Spanje en Portugal veel eerder met de reizen naar Amerika zijn begonnen, ligt de geboorte van de eerste kleipijp in Europa in Engeland. Rond 1570 geven bronnen aan dat er al sprake was van kleipijpenfabricatie in Engeland.³ Het koningshuis Tudor (protestant) was aan de macht en de pijpenmakers wel gezind. Zij kozen dan ook de Tudorroos als huis of hielmerk al of niet voorzien van hun initialen als een blijk van bewondering voor hun geliefde koningin Elisabeth. Na haar dood in 1603 veranderde het klimaat in Engeland drastisch. James de Eerste uit het huis Stuart (katholiek) had niets met roken en vond het verderfelijk voor het volk. Hij schreef zelfs het zeer bekende werkje tegen het gebruik van tabak "A Counterblaste to Tobacco", voerde beperkende maatregelen tegen het vak van pijpenmaker in en dreef de belasting op tabak op tot ongekende hoogte. Er bleef verschillende pijpenmakers niets anders over dan de vlucht te nemen naar het veel vrijere protestantse Holland. Mogelijk

Afb. 3. Verschillende modellen steelpijpen, Engeland, 17e - 18e eeuw.

Afb. 4. Verschillende modellen manchetpijpen. Ottomaanse Rijk, 17e - 18e eeuw.

Afb. 5. Vroege steelpijpen uit Engeland, eind 16e, begin 17e eeuw.

Afb. 6. Vroege steelpijpen uit Holland, eind 16e, begin 17e eeuw.

Afb. 7. Vorm ontwikkeling Engeland, ca. 1650-1750.

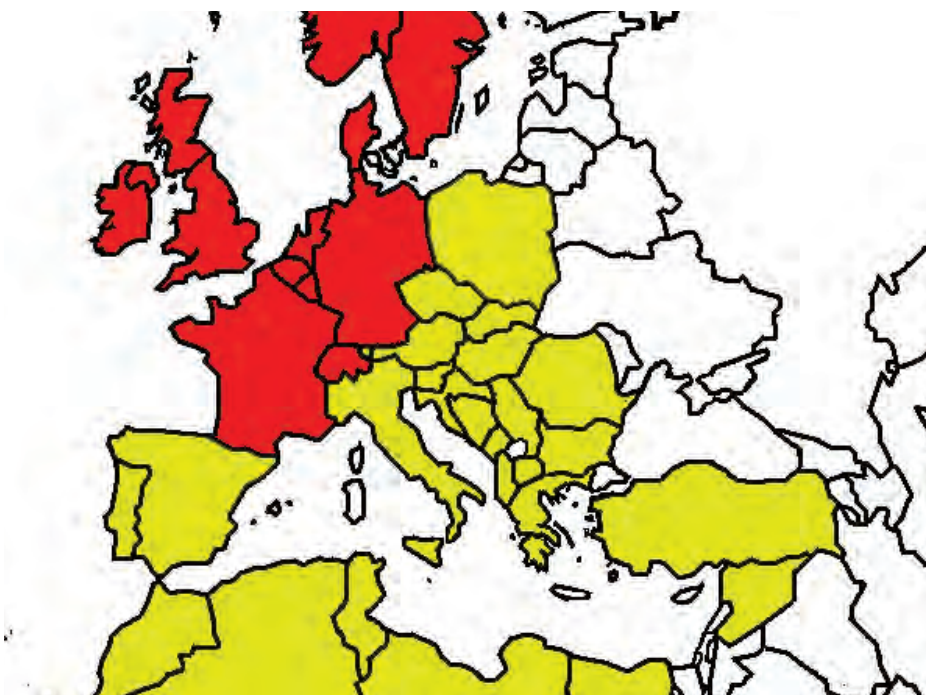
Afb. 8. Vorm ontwikkeling Holland, ca 1650-1690.

namen zij hun pijpen, mallen en gereedschappen mee. Dat is ook de reden dat de vroegste Engelse (Afb. 5) en Hollandse modellen (Afb. 6) sterke overeenkomsten vertonen. Ondanks alle maatregelen van James de Eerste kon hij niet voorkomen dat Engeland later duizenden pijpenmakers telde. De gevluchte christelijke pijpenmakers gingen bij aankomst in Holland dienen in het leger van Maurits of namen hun oude beroep van pijpenmaker weer op. Zij vestigden zich als eerste pijpenmakers in Holland in verschillende steden zoals Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Leiden waar zij hun "Engelse Kerk" lieten bouwen. Ook in Gouda vestigden zich vele Engelse pijpenmakers. In Holland zijn de modellen in de eerste helft van de 17e eeuw, met min of meer kleine locale verschillen, zeer goed vergelijkbaar.

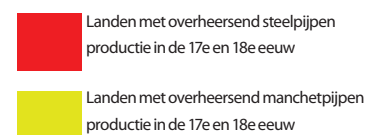
De modellen in de zelfde periode in Engeland zijn daarentegen zeer divers. In de tweede helft van de 17e eeuw en de 18e eeuw ontwikkelen de pijpenmodellen zich tot vele sterk verschillende vormen zowel in Engeland (Afb. 7) als in Holland (Afb. 8).

Verspreiding steelpijp in West-Europa (Afb. 9)

Gerekend van noord naar zuid kwam in de verschillende landen de productie van steelpijpen in de volgende perioden tot stand. De vroegste vermelding van een pijpenmaker in Zweden dateert van 1708. In dat jaar kreeg Carl Aspegren een vergunning voor het maken van pijpen. De grote productie startte echter in 1739 met Olof Forsberg. (Afb. 10) Zijn modellen zijn afgeleid van het Engelse model. Verder importeerde Zwe-

Afb. 9. Kaart van West Europa met verspreiding van de steel- en manchetspijp.

den pijpen uit Engeland en Holland.⁴ Denemarken importeerde kwaliteitspijpen uit Holland en kwam pas in de 18e eeuw tot geringe eigen productie.⁵ Noorwegen was onderdeel van Denemarken tot 1814 en importeerde pijpen tot het midden van de 18e eeuw, Noorwegen startte de eigen productie in 1752.⁶ Holland zal zeker één van de leveranciers zijn geweest. België begon ongeveer in 1637 maar importeerde kwaliteitspijpen hoofdzakelijk uit Holland.⁷ In Frankrijk begon de productie vroeg, rond 1620. Noord Frankrijk importeerde de pijpen uit Engeland en Marseille importeerde de pijpen uit Holland.⁸ In de periode 1724-1780 maar liefst 45.360.000 pijpen.⁹ Duitsland heeft vanaf het begin van de 17e eeuw pijpen geproduceerd tot in de 20ste eeuw en was als enige in staat het Hollandse product in de 18e eeuw behoorlijk goed te kunnen kopiëren. (Afb. 11) Desondanks vond tevens zeer veel import uit Holland plaats.¹⁰ Na het midden van de 18e eeuw nam de import uit Holland in Duitsland sterk af. Zwitserland moest alles wel importeren bij gebrek aan grondstoffen.¹¹ Duitse pijpenmakers uit de omgeving van Mannheim leverde in de 17e eeuw veel pijpen aan Zwitserland terwijl Holland vooral in de eerste helft van de 18e eeuw de dominante leverancier van pijpen was. Tsjechië heeft in het begin van 17e eeuw slechts kleine lokale productie centra gekend; de pijpen die daar in de 18e eeuw gerookt werden zijn veelal van Duitse makelij naar Hollands model.¹²

Verspreiding manchetpijp in Oost-Europa

Over de verspreiding van de manchetpijp naar het Ottomaanse rijk is gezien de geringe gegevens daarover weinig bekend. Daarbij komt nog dat opgravingen en onderzoek in Zuid- en Oost-Europa pas recent een grote vlucht hebben genomen. Pijpen die de zeevaarders als persoonlijke bezittingen meenamen zijn, zover wij weten, allemaal verloren gegaan (geldt ook voor Engeland en Holland) maar we kunnen aannemen dat deze manchet pijpen uit een grote diversiteit aan modellen bestonden. Dit wordt mogelijk bevestigd door vondsten tijdens archeologische opgravingen in Spanje, waarvan de datering thans nog zeer onzeker is. Algemeen wordt aangenomen dat het vooral de Engelsen waren die de

Afb. 10. Steelpijpen naar Engels model. Zweden, Stockholm, Olaf Forsberg, na 1739.

Afb. 11. Hoogwaardige produkten van Duitse makelij, 18e - 19e eeuw.

Afb.12 Manchetpijpen uit het Middellandse Zee gebied, eind 17 en 18 eeuw.

pijp naar het Ottomaanse Rijk hebben gebracht. Ook worden wel Spanjaarden en Portugezen genoemd.¹³ In het Middellandse Zeegebied werd veel handel gedreven, waardoor de verspreiding van de pijp snel plaatsvond. De pijpen uit de eerste helft van de 17e eeuw vertonen onderling nog overeenkomsten. In de tweede helft van de 17e eeuw en de 18e eeuw is er een explosie aan modellen (Afb. 12) zeker als we dat vergelijken met de westerse producten uit

Afb. 13. Schemnitz modellen. Slowakije, Banska Stiavnica, Karol Zachar en Oostenrijk, Theresienfeld, Firma Partsch, 19e - begin 20ste eeuw.

de zelfde periode. Het Ottomaanse Rijk, waar o.a. Hongarije en de omringende Balkan landen deel van uit maakten betrokken hun pijpen veelal uit het huidige Turkije. Eigen productie kwam hierdoor veel later opgang dan in West Europa. Over het vaste land waren het kooplieden die hun pijpen in Hongarije en de Balkan landen aanboden. Meestal aan de lokale bevolking en de legers. In Hongarije wordt veel onderzoek gedaan binnen de muren van vestingen, forten en kastelen wat een stroom aan gegevens heeft op geleverd. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de vondsten in kasteel van Eger.¹⁴ Bulgarije, grensland van het huidige Turkije, werd in de 17e en begin 18e eeuw overspoeld met Ottomaanse modellen. Dit wordt mede bevestigd door recente publicaties zoals die van het National Museum of History in Sofia.¹⁵ In Servië werden tijdens opgravingen in het Petrovaradin fort veel verschillende modellen van Ottomaanse herkomst gevonden.¹⁶ In Kroatië zijn de Ottomaanse pijpen minder dominant aanwezig. De reden daarvoor is dat Kroatië in de 17e eeuw het grensland was tussen Oost en West Europa waardoor importen uit beide gebie-

den plaats vond. Toen de lokale productie opgang kwam, koos men voor de Ottomaanse modellen. De kustlijn van de Oekraïne aan de Zwarte Zee was ook onder de invloedssfeer van het Ottomaanse Rijk. De verdedigingswerken leveren nu een schat aan gegevens op aan voornamelijk Ottomaanse pijpen uit de 17e en begin 18e eeuw.¹⁷ In het westen van het huidige Slowakije, dat in de 19e eeuw deel uitmaakte van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk, ligt het bergplaatsje Banska Stiavnica waar Karol Zachar in de 19e eeuw de meest succesvolle pijpenproducent was. In Theresienfeld (Wiener Neustadt), toen een klein plaatsje 50 km onder Wenen, was de werkplaats van de familie Partsch. Zachar en Partsch waren in de 19e eeuw de belangrijkste fabrikanten van het zo bekende "Schemnitz" model. (Afb. 13)

De manchetpijp veroverd West-Europa

In Duitsland in het Thüringerwald ligt Ruhla. In Ruhla werden in de 19e eeuw niet alleen kleipijpen gemaakt, het was een veelzijdig productie centrum van pijpen en toebehoren van allerlei soorten materialen. Zo was er een belangrijke meerschuurindustrie en er werden zilveren sigaren- en sigarettenspijpen gemaakt. Niet te vergeten het beschilderen van porseleinen pijpen en een kleine industrie voor het metalen beslag van de pijpen. Maar de meest bijzondere en afwijkende nijverheid is die van de kleipijpen gemaakt in gipsen mallen. De pijp werd

Afb. 14. Dubbelwandige pijp met classicistische voorstelling, gemerkt EL. Duitsland, Ruhla, 19e eeuw.

gegoten in een twee of meerdelige gipsen mal. Men was in staat enkelwandige en dubbelwandige pijpen te produceren. De modellen reeks was origineel en zeer gevarieerd. De totale productie bestond uit al-
 léén manchet pijpen met natuurlijk de zo bekende uitzondering die de regel bevestigt. Tot op heden is de meest veelzijdige pijpmaker die zijn pijpen met het "EL" monogram merkte onbekend. Zijn perfectie was ongekend groot. (Afb. 14) De pijpen werden bij een zeer hoge temperatuur gebakken en daardoor ook zo hard als steengoed. In het Westerwald was de grootste pijpen industrie gevestigd met veel fabrikanten en handelaren. In de 19e eeuwse catalogi valt het direct op dat zowel de steelpijpen als manchetpijpen vaak kopieën zijn van vooral Franse fabrieken. De geproduceerde pijpen zijn eenvoudig van kwaliteit en weinig origineel. Als we de grens overgaan naar Holland dan was daar slechts één fabriek, namelijk Goedewaagen in Gouda, die een zeer beperkt aantal figurale manchetpijpen heeft gemaakt. Hieruit mag blijken dat Holland niet open stond voor de manchetpijp. Uit de Belgische catalogi blijkt een evenwichtiger beeld, beide modellen zijn goed vertegenwoordigd. Politiek getinte pijpen komen zowel voor in steelpijp (Afb. 15) als manchetpijp uitvoering. (Afb. 16) Frankrijk kent in de 19e eeuw de grootste en origineelste kleipijpen traditie van geheel Europa en was ook de grootste producent. De vele overgeleverde catalogi laten soms meer dan 2000 verschillende modellen zien zoals van Gambier (Afb. 17) en van Fiolet in St. Omer. (Afb. 18) De grootste fabrieken waren in Noord Frankrijk gevestigd mede vanwege de aanwezige prachtige wit bakkende klei. De pijpen werden vaak voorzien van emaille hetgeen de pijpen nog aantrekkelijker maakte. Historische en politieke pijpen maken een zeer belangrijk deel uit bij iedere fabrikant. Marseille heeft een rijke pijpen traditie en was vooral gericht op de Oriënt. De familie Bonnaud is daar de bekendste van. De pijpen in Marseille zijn overwegend gemaakt van rode en bruine klei en van een matige tot redelijke kwaliteit (Afb. 19) met uitzondering van de pijpen van Morelli. (Afb. 20) Naast de gewone collectie bracht Morelli een zeer hoogwaardig product voorzien van 24-karaat

Afb. 15. Koning Albert I van België (boven) en Oscar Falleur van de Vakbond van Glasarbeiders, België, Andenne, Daniël Verheijleweghen.

Afb. 16. Koning Albert I van België. Andenne, Joseph Heurter en F. Wingender.

Afb. 17. Karikatuur van Frédéric Soulié (1800-1847) ontworpen door beeldhouwer Dantan Jeune, Frankrijk, Givet, firma Gambier.

Afb. 18. Boegbeeld. Frankrijk, Saint Omer, Louis Fiolet, 1850-1880.

Afb. 19. Manchetpijpen in rood en bruin bakkende klei. Frankrijk, Marseille, firma Bonnaud, eind 19e - begin 20e eeuw.

Afb. 20. Figurale pijp in bruine klei. Frankrijk, Marseille, firma Morelli.

Afb. 21. Typisch model uit Marseille gedecoreerd met goud. Frankrijk, Marseille, firma Morelli.

Afb. 22. Steelpijp met voorstelling van 'Judge & Jury'. Engeland, Registratie 5 september 1878.

goud decoratie (Afb. 21) op de markt. Tenslotte steken we de Noordzee over naar Engeland en zien dat ook daar de manchet pijp goed is vertegenwoordigd naast de steelpijp. Uit de vele pijpen fabrikanten is er één die met kop en schouders boven de andere uitsteekt en dat is Crop in Londen. Origineel van vorm zowel wat betreft de steelpijp (Afb. 22) als de manchetpijp (Afb. 23) en perfect afgewerkt.

Slotwoord

Er is nog veel onderzoek te doen naar de omzwervingen van beide modellen kleipijpen binnen Europa. Bovenstaand is slechts een poging om de grote lijnen uit te zetten en de verfijning zal zeker plaats vinden in de komende decennia met vele nieuwe vondsten en inzichten. We mogen wel concluderen dat het de steelpijp niet is gelukt verder naar het oosten door te dringen in tegenstelling tot de manchetpijp die zelfs Engeland bereikte.

Foto's Ron de Haan

Afb. 23. Manchetpijp met de komiek Chirgwin. Engeland, Londen, Charles Crop. Registratie nr. 276952 (30 mei 1896).

Bijlage 1: Belangrijke ontdekkingsreizen naar Amerika.

jaar	naam	Afkomstig uit	naar	voor	opmerking
1492	Christopher Columbus	Genua	San Salvador	Spanje	
1499-1500	Amerigo Vespucci	Florence	Monding Amazone	Spanje, later Portugal	
1518	Juan de Grijalva	Spanje	via Cuba naar Yucatán	Spanje	ontdekte de May, ontmoette de Totonaken en zag later voor het eerst de Azteken.
1519-1524	Hernán Cortés		Mexico	Spanje	
1531-1534	Francisco Pizarro		Peru	Spanje	
1513	Juan Ponce de León		Florida	Spanje	
1500	Pedro Alvaras Cabral	Portugal	Brazilië	Portugal	
1524	Ciovanni da Verrazzano	Italië	Amerikaanse kust, Hudson rivier	Frankrijk	
1525	Estevo Comes	Portugal	Amerikaanse kust, Hudson rivier	Spanje	
1497	Ciovanni Caboto (John Cabot)	Venetië	Noord-Amerika	Engeland	
1534	Jacques Cartier	Frankrijk	"Straat van Belle Isle" tussen New Foundland en Labrador, St. Lawrence rivier; wilde in Canada een kolonie stichten	Frankrijk	
1610	Henry Hudson	Engeland	Straat Hudson en de Hudson baai	VOC, Holland ¹	

Bijlage 2: Koloniën.

- De stad St. Augustine in Florida werd in 1565 door een Spaanse admiraal gesticht en is de oudst bestaande door Europeanen gestichte nederzetting in Noord Amerika.
- Juan de Oñate, geboren in Nieuw-Spanje (een vice-koninkrijk van Spanje) als zoon van Spaans-Baskische kolonisten, stichtte in 1598 een kolonie in New Mexico.
- De Engelsman John Smith, die naar de kolonie Virginia vertrok voor het verkrijgen van grond, stichtte daar in 1607 James Town.
- Sir Walter Raleigh probeerde tussen 1585-1590 een kolonie te stichten op Roanoke Island in Virginia (het huidige North Carolina), dit mislukte.

Noten:

- 1 Aragon en Castilië bleven officieel twee aparte staten. Pas onder de kleinzoon van Ferdinand en Isabelle, Karel V, werd het land officieel een staat.
- 2 Niet alle landen hadden aanvankelijk de bedoeling om land te veroveren. De WIC bijvoorbeeld heeft nooit als doelstelling het koloniseren gehad.
- 3 Higgins 2009, p. 41.
- 4 Åkerhagen 2012, p. 27 en 31.
- 5 Bardenfleth 2009, p. 37.
- 6 Ludvigsen 2009, p. 109.
- 7 Stam 2009, p. 15.
- 8 Leclair 2009, p. 51.
- 9 Amouric, Vallauri, Vayssettes 2009, p. 264.
- 10 Stam 2009, p. 59.
- 11 Heege 2009, p. 131.
- 12 Vyšohlid 2009, p. 26.
- 13 Cremer 2012, p. 179 e.v.
- 14 Varga 2010, p. 21-32.
- 15 Todorov en Markov 2010, p. 131, e. v.
- 16 Gačić 2010, p. 121-129.
- 17 Lezing Svitlana Biliaieva: 'Turkish pipes as the part of the maritime connections of the North Black Sea Area of Eastern Europe'. Conferentie Académie Internationale de la Pipe, Gdansk 27 september 2012.
- 18 Ciovanni da Verrazzano had de rivier echter al veel eerder ontdekt in 1524 en Mauritius genoemd.

Literatuur:

- Åkerhagen, A., 2012. *Den Svenska kritpipan – pipor, tillverkare och fynd*. Stockholm.
- Amouric, H., L. Vallauri & J. Vayssettes, 2009, *Terres de feu, de lumière et de Songes, dans le Midi français Xe-XXe siècles*. Communauté d'Agglomération Pays d'Aubagne et de l'Etoile.
- Bardenfleth, N. G., 2009, 'Denmark'. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe (JAIP)* 2, p. 37-40.

- Cremer, W., 2012, *Antike Pfeifen aus Deutschland und anderen Ländern*. Köln.
- Gačić, D., 2010, 'Pipes from Petrovaradin Fortress, Serbia, in the collection of the Novi Sad Museum'. *JAIP* 3, p. 121-129.
- Heege, A., 2009, 'Switzerland'. *JAIP* 2, p. 131-136.
- Higgins, D. A., 2009, 'England'. *JAIP* 2, p. 41-49.
- Leclair, A., 2009, 'France'. *JAIP* 2, p. 51-58.
- Ludvigsen, B., 2009, 'Norway'. *JAIP* 2, p. 109-118.
- Stam, R. D., 2009, 'Belgium'. *JAIP* 2, p. 15-22.
- Stam, R. D., 2009, 'Germany'. *JAIP* 2, p. 59-64.
- Todorov, V en Markov, N., 2010, 'Ottoman tobacco pipes from The National Museum of History in Sofia'. *JAIP* 3, p. 131-139.
- Varga, E., 2010. 'Clay pipes from Egar Castle'. *JAIP* 3, p. 21-32.
- Vyšohlid, M., 2009, 'Bohemia'. *JAIP* 2, p. 23-32.

Overige literatuur:

Overige literatuur:

- Anoniem, 1992, *Cahier Volkenkundig museum "Gerardus van der Leeuw"*, Van Amerikaans Indiaan tot Indiaans Amerikaan. Vijf eeuwen cultuurcontact en cultuurverandering.
- Bulthuis, Peter, 1992, *500 jaar tabakscultuur*. 's-Gravenhage.
- Cremer, Wolfgang, 2000, *Pfeifen und Pfeifenrituale der Indianer Nordamerikas*. Idstein.
- King, J.C.H., 1977, *Smoking pipes of the North American Indian*. London.
- Mather Ahlstrom, Richard, 1979, *Prehistoric pipes: a study of the Reeve Village Site, Lake County, Ohio*. Archaeological Society of Ohio.
- McGuire, Joseph D., *Pipes and smokings customs of the American aborigines, based on the material in the U.S. National Museum*. Ellicott City, Maryland.
- Seig, Louis, 1971, *Tobacco, Peace pipes, and Indians*. Palmer Lake, Colorado.
- Wolfgang, Lindig, 1972, *Die Kulturen der Eskimo und Indianer Nordamerikas*. Wiesbaden.

De verspreiding van steel- en manchetpijpen in Europa (16e - 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling / The spread of stemmed and stub stemmed pipes in Europe (16th-19th century). An overview of the development

Ron de Haan

After Columbus landed on an island in the Bahamas in 1492 he found several new manners and customs of the Indians, among them the use of tobacco and smoking of tobacco. Europeans who came into contact with Indians adopted the habit of smoking and brought the pipe back home - a new instrument in Europe. In this article an overview is given of the types of pipes the explorers found and the pipes that came into use: stemmed pipes and stub stemmed pipes. In England stemmed clay pipes were made and the production of these pipes spread mainly via Holland to other countries in Western Europe. In the Ottoman Empire stub stemmed pipes with a short stem, suitable to insert a separate (mostly) wooden stem, were developed. These pipes also spread to parts of their Empire in what is now Eastern Europe. Both models have their origin in North and South America. In the 19th century Karol Zachar started to produce stub-stemmed pipes in Banska Stiavnica, in the Austria-Hungarian Empire, and close to the western border of the former Ottoman Empire. Together with the Partsch family in Theresien-feld (Wiener Neustadt), close to Vienna, they were the most successful producers of stub stemmed pipes in the region. The author further concentrates on the production of stub stemmed pipes in 19th century Germany, France and The Netherlands and some interesting examples from well-known factories are shown.

